

**БОСМА НАШРЛАРНИНГ ЭЛЕКТРОН ШАКЛЛАРИ
ЯРАТИЛИШИНING ЗАРУРАТИ ВА МУАММОЛАРИ****Элёр Мирзаев Анварович***elyormirzo@gmail.com**Telefon raqam (+998909120089)*

Аннотация: Интернет журналистикаси имкониятилари ва замонавий технологилардан оммавий ахборот воситаларига ривожни йўлида фойдаланиш, Интернет журналистиканинг бошқа оммавий ахборот воситаларидан устунлиги, босма нашрларнинг электрон шакллари яратилишининг зарурати.

Калит сўзлар: мультимедиа, гиперматн, анимация, блог, глобал тармоқ, интернет журналистикаси, децентрализация.

Интернет журналистиканинг пайдо бўлиши ва тез суръатлар билан ривожланиши унинг ижодий ходимлари, журналистлар – «қалам аҳли»га янги имкониятлар, қулайликлар тақдим этди. Аммо интернет журналистининг курули фақат сўз эмас. Энди у ўз ижод маҳсулини чегараланмаган маконда фотосурат, график тасвирлар, аудио ва видеолар билан бойитиши, ўқувчиси билан мулоқотга киришиши, унинг фикр-мулоҳазаларини билиши, ёзган материални ўзи истаган вақтда тезкор янгилаб туриши, фойдаланувчининг ахборотга бўлган талабини қондириши мумкин. Интернет журналистика ОАВнинг бошқа бирор тури қамраб ололмаган имкониятларга эга бўлди. Улардан биринчиси мультимедиа имкониятларидир.

Мультимедиа (инглизча «multi» – «кўп» ва «media» – «тарқатувчи», «муҳит» сўзларидан олинган) – замонавий дастур ва техника воситалари ёрдамида матн, овоз, графика, фото ва видеоларни жамловчи аудиовизуал технология. Яъни, уни матн, расм, овоз, видео тасвирларнинг камида иккитаси бирлашган ҳолда ахборот узатиш, дея таърифлаш мумкин. Мультимедиа маълумотларнинг аниқ ва тушунарли бўлиши, таъсирчанлигининг ошишига хизмат қилади. Мультимедиа бир неча кўринишларга, таркибий қисмларга эга. Булар:

Гиперматн — материал ичидаги муҳим, қўшимча маълумот талаб этадиган сўз ва жумлани бошқа саҳифага боғловчи ҳаволалар киритилган мантидир. Боғланган саҳифага сичқонча тугмасини ўша сўз устида босиш орқали ўтилади. Гиперматнда берилган маълумот оддий матндагидан кўра тушунарлироқ ва таъсирчанроқ. Сабаби унда ҳаволалар орқали расм, жадвал ва бошқа қўшимча маълумотлар берилган бўлади.

Суратлар. Бугунги электрон нашрларда энг кўп қўлланилувчи мультимедиа воситалардан бири. Улар материалда баён этилаётган воқе-ҳодиса ҳақида тўлароқ тасаввурга эга бўлиш, интервью берувчи шахс кимлигини билиш, ўқувчи эътиборини жалб этиш мақсадида қўйилади. Ундан фоторепортаж, фотофакт жанрларида кўпроқ фойдаланилади. Ҳозирда кўпгина электрон нашрлар ўзининг фотогалереясига эга.

Аудио. Турли форматларда берилувчи аудио маълумотлар, кўпроқ интервью жанридаги материалларда фойдаланилади. Тезлиги юқори бўлмаган интернет провайдерларида аудио маълумотларни эшитиш биров қийинчилик туғдиради. Унинг устунлиги шундаки, расм каби у ҳам таъсирчан далил бўлиши мумкин.

Видео. Борган сари электрон нашрларда кенгрок фойдаланилаётган мультимедиа воситаларидан бири. У ҳам хабар таъсирчанлиги ва ишонарлилигини оширишда қўл келади. Айниқса, бугунги кунда видеолархаларни ҳаваскор видеоаппарат ёки уяли телефонда олиш имконияти видеоматериалларнинг ортиши ва уларга бўлган қизиқиш кучайишига сабаб бўлмоқда. Аммо видеолархона киритилган саҳифани очиш ва юклаш қийинчилик туғдиради.

Анимация. Бу бир неча расмларнинг прогрессив тарзда ишлатилиши ва ҳаракатни келтириб чиқаришидир. Кўпгина сайтларда ундан маълумотлар лентасини алмашиб турувчи суратлар орқали беришда кенг қўлланилади. «Айни пайтда интернетдаги 88 фоиз веб-саҳифаларда анимациялардан фойдаланилади».

Масаланинг яна бир томони борки, саҳифада бир нечта мультимедиа воситаларини қўллаш саҳифани очиш ва унда ишлаш тезлигини камайтиради. Сайтга қўйилаётган ҳар бир материал қайта ишланиб, фойдаланишга қулай бўлагн форматда берилиши, сурат ва тасвирлар жуда «оғир» бўлмаслиги (тармоқда битта фотосурат юкланиши учун 15 секунддан кўп вақт кетмаслиги) керак» Шунинг билан олган ҳолда электрон нашрлар фойдаланувчига осон бўлиши учун улардан тежамли фойдаланишга ҳаракат қилиши лозим.

Санаб ўтилган мультимедиа имкониятлари глобал тармоқнинг яна бир фарқланувчи жиҳати — интерактивлик билан туташиб кетади.

«**Интерактивлик**» сўзининг луғавий маъносида (инглиз тилида «inter»-ўзаро, «action»-ҳаракат, фаолият) ҳаракатланиш, ўзаро таъсир қилиш, тор маънода ахборот алмашиш, кенг маънода эса ижтимоий таъсир кўрсатиш, мулоқот жараёнида ахборот алмашинувининг икки тарафлама фаоллашуви назарда тутилади». Интернетнинг интерактив воситаларига бир қанча мисоллар келтириш мумкин. Асосийлари қуйидагилар:

- Форум;

- Меҳмонлар китоби;
- Сўровлар;
- Муаллифнинг э-почтаси.

Сўров — сайт аъзолари ва фойдаланувчилар ўртасида у ёки бу мавзуда ўтказилувчи савол-жавобдир. Босма нашрлардан бирининг электрон сайтида берилган сўровномани мисол тариқасида келтирамиз: «Darakchi.uz сайтида қандай рукндаги мақолалар кўпроқ берилишини истайсиз?

- Маҳаллий ва хорижий хабарлар
- Долзарб мавзулар
- Шоу-бизнес

Бу каби сўровлар сайт ўқувчиларининг истак-хоҳишидан хабардор бўлиш, уларга кўпроқ қайси рукн ва мақолалар ёқаётганини аниқлаш, сайтга қандай ўзгартиришлар киритиш кераклигини белгилашда қўл келади. Шунингдек, босма нашр сайтида ўтказиладиган сўровлар тайёрланаётган мақолагадаги у ёки бу фикрга аҳолининг муносабатини аниқлаш, статистик маълумотлар йиғишда ёрдам беради.

Меҳмонлар китоби. Унда сайтга ташриф буюрган меҳмонлар ўз фикр-мулоҳазаларини ёзиб қолдириши ёки уларни қизиқтирган саволларни сайт таҳририятига йўллаши мумкин.

Шарҳ қолдириш — интерактивликнинг энг ёрқин намуналаридан бири бўлиб, бу хизмат деярли барча сайтларда йўлга қўйилган. Бунда материал остида ўқувчи шахсий фикрини ёзиб қолдириши учун махсус жой ажратилади. Аксарият сайтларда энг кўп ўқилган материаллар қатори энг кўп шарҳ қолдирилганлари мониторинг қилиб борилади.

Интернетда мультимедиа ва интерактивлик, аввало, ундаги тезкорлик сабаб ривожланиб, такомиллашиб бормоқда. Хабарларни янгилаш, саҳифадан саҳифага ўтиш, керакли маълумот ва суратларни юклаб олиш, шарҳ қолдириш — буларнинг барчаси сонияларда амалга оширилади. Тезкорликда интернетга тенг келадиган рақобатчи йўқ.

Бутунжаҳон ўргимчак тўрининг қуйидаги афзалликларини ҳам санаб ўтиш лозим.

Очиқлик. Тармоқ — ҳар бир хоҳловчи учун очиқ. Бунинг учун фақат интернетга уланган компьютер керак холос.

Географик макон чегараланмаганлиги. Интернетдан кунига 24 соат, йилига 365 кун Ер шарининг қай бир маконида бўлишингиздан қатъий назар фойдаланишингиз мумкин.

Марказлашмагани (децентрализация). Бу ҳақда рус тадқиқотчиларидан бири С.Машкова шундай ёзади: «Интернет тармоғи ривожини, ундаги ахборот

ресурсларига киритилган информация мазмунини назорат қилувчи марказлашган тизим мавжуд эмас».

Ўлчов (ўлчанганлик). Тармоқдаги деярли барча ахборот рақамлашган бўлади. Сайт эгаларига ўша тармоққа қачон ва қанча киши ташриф буюргани, уларни нима қизиқтиргани, қайси саҳифаларни томоша қилгани ҳақида доимий ахборот келиб туради. Шу жумладан, қайси саҳифадаги қайси мақола неча марта ўқилгани ҳисоблаб борилади.

Интернетнинг ўзига хос томонлари ва электрон нашрнинг ўзига хос жиҳатлари — бу иккита, аммо бир-биридан айри тасаввур этиб бўлмайдиган тушунчалар. Глобал тармоқнинг бир қисми бўлмиш электрон нашр интернет хусусиятларини ўзида жамлайди ва унинг имкониятларидан унумли фойдаланишга ҳаракат қилади. Айнан электрон нашрларнинг ўзига хос жиҳати, афзаллигидан бири — уна архив хизмати мавжудлигидир.

Архив. Босма нашр веб сайтларининг энг қулай томонларидан бири уларда бир неча йил давомида газетада нашр этилган мақолаларнинг электрон нусхалари сақланишидир. Ўқувчи зарур хабар ёки мақолани архив бўлиmidан тезликда излаб топиши мумкин.

Махсус лойиҳалар. «Катта қизиқиш ва эътиборга сазовор бўлган ва таҳририятда унга бағишланган мақолалар кўп бўлганда» махсус лойиҳа ёки махсус рукнлар очилади. Бундан ташқари айрим босма нашр веб сайтларида ташкил этилган китоб ва диск савдоси, хайрия бўлимларини махсус лойиҳалар сирасига киритиш мумкин.

Блоглар. Ҳозирда махсус блог сайтларидан ташқари айрим босма нашрларнинг он-лайн шакли ва соф электрон нашрларда блоглар йўлга қўйилганига гувоҳ бўлмоқдамиз. Кўпчилик бугунги замонавий журналистнинг, албатта, ўз шахсий блоги бўлиши керак, деб ҳисоблайди. Блог ўзи нима? Блог — «фикрлар, шарҳлар ва гиперҳаволалар мавжуд бўлган шахсий кундалик» бўлиб, фикр-мулоҳазалар, у ёки бу воқеага нисбатан муносабат, бошдан ўтган, бошқалар билан бўлишмоқчи бўлган таассуротлар баён этиладиган жойдир. «Блог — жамоат баҳс-мунозаралари учун макон вазифасини ўташи мумкин». Блогга эга бўлиш ва унда ёзиш учун ёзувчи ёки журналист бўлиш шарт эмас. Шу сабаб ҳам блоггер(блог юритувчи)лар сони тобора ошиб бормоқда. Блог материаллари текширилмаслиги ва цензуранинг йўқлиги унда ҳар ким ўз фикрини эркин баён этиши, бошқаларнинг шу мавзу юзасидан фикрини билиши, фикр алмашиш имконини беради.

Глобал тармоқ ва электрон нашрларнинг биз юқорида санаган барча афзаллик ва қулайликлари бўлишидан ташқари унинг энг муҳим устунлиги — электрон нашр юритишнинг босма нашрга қараганда **арзон тушишидир**. Интернет ОАВда истеъмолчиларнинг фойдаланиши рақамли кўринишда бўлади.

Демак, қоғоз, босмохона, обуна, тарқатиш каби масалалар ўз-ўзидан йўқолади. Испаниядаги Madridiario.es электрон нашри муҳаррири Педро Монтольо шундай фикр билдиради: «Madridiario.esнинг босма нашри умуман йўқ. Испанияда босма нашр юритиш жуда қиммат. Уни тарқатишга кетадиган сарф-ҳаражат ҳам катта. Электрон нашр анча арзонроқ тушади. Испаниядаги барча ОАВ: радио, телевидение, газета, журнал интернетда ўз веб сайтига эга. Бу бозорга кириш, бошқалардан ажралиб туриш ва энг яхшилар рўйхатида бўлиш – ўта мушкул».

Интернет журналистика келажаги ва истиқболи ҳақида гапирар эканмиз, у вақт ўтган сайин ривожланиб, такомиллашиб, аудиторияси кенгайиб, оммалашиб бораётганини таъкидлаш лозим. Бугунги кунда интернет дунё бўйича 5,52 миллиард фойдаланувчисига эга. Ўзбекистонда ҳам интернет аудиториясининг кескин ўсганлиги кузатилса-да, Uznet сайтларига кирувчилар сони жуда кам, улар аҳоли умумий сонининг бир неча фоизларини ташкил этади холос. Шунингдек, мамлакатимизда ўз веб кўринишига эга бўлган босма нашрлар сони ҳам ортаётир. Қолаверса, уларнинг ҳуқуқий асоси ҳам такомиллашиб бормоқда.

Тўғри, ижобий кўрсаткичлар бисёр, аммо босма нашр веб сайтларида ҳали бир қанча камчиликлар, ечимини кутиб турган муаммолар ҳам бор. Бундан ташқари ҳозирча интернет журналистика Ўзбекистонда даромад келтирадиган даражага чиққани йўқ. Бироқ хорижий давлатларда интернет босма матбуотни сиқиб чиқармасмикин, деган хавотир ҳам йўқ эмас. Рус тадқиқотчиларидан бири Засурский «Интернет газетани йўқ қилмоқда. Ҳозир ОАВ 2 версия: қоғозда ва «рақам»да чиқмоқда. Бу журналистикани йўққа чиқарадими ёки?» – дея савол қўйса, ўзбек тадқиқотчиларидан бири «Газета бир куну тун давомида кўпи билан 2 марта чоп этилиши мумкин бўлса, интернет-нашрлар чекланмаган имкониятлар ва матн учун кенг майдонга эга», - дея ўз фикрини билдиради.

Юқорида глобал тармоқ имкониятлари, электрон нашрларнинг ўзига хос жиҳатлари ва афзалликларини санаб ўтдик. Хулоса қилиб айтиш жоизки:

Электрон нашрларда қўллаш мумкин бўлган қатор мультимедиа имкониятлари мавжуд. Биргина гиперматн ва унда ҳаволалар берилиши керакли қўшимча ахборот (диаграмма, сурат, жадвал ва бошқ.) жойлаштиришни таъминлайди. Афсуски мамлакатимиздаги кўпгина босма нашрларнинг он-лайн кўринишида материаллар қандай чоп этилган бўлса, шундайлигича қўйилгани, гиперматн, ҳаволалар йўқлигини кузатдик.

Электрон нашр материалларида фотосуратларнинг берилиши ҳам ўқувчи эътиборини жалб этиш, ҳам ахборот ҳақида тўлароқ тасаввурга эга бўлишга ёрдам беради. Шундай экан, суратлардан кўпроқ фойдаланиш керак. Айни дамда

Ўзбекистондаги айрим босма нашр веб сайтларида бирорта сурат йўқлиги ачинарли, албатта.

Мультимедианинг аудио ва видео имкониятлари энг таъсирчан воситалар бўлса-да, улардан мамлакатимиздаги санокли электрон нашрларгина фойдаланади. Видеоянгиликлардан имкон қатор кенгроқ фойдаланишни йўлга қўйиш лозим.

Интернет журналистиканинг бошқа ОАВлардан асосий устунликларидан яна бири — унда интерактивликнинг кенг намоён бўлишидир. У фойдаланувчига қулайлик туғдиради ва у билан интернет (электрон нашр, муаллиф) ўртасида тезкор алоқа ўрнатиш, фикр алмашиш имконини беради. Ўзбекистондаги аксарият электрон нашрлар интерактив воситалардан самарали фойдаланаётгани қувонарли ҳол.

Электрон нашрни юритиш арзон тушса-да, ундаги асосий даромад манбаи рекламадир. Ўзбекистондаги босма нашр электрон сайтларига кўп сонли фойдаланувчилар кирмаслиги реклама берувчиларни уларда реклама беришдан тўхтатиб турибди.

Интернет журналистика истиқболини деярли барча порлоқ, деб ҳисоблайди. Ҳақиқатан порлоқ бўлиши учун уни мазмунан бойитиш, фақат ахборот эмас, маънавий озуқа олиш манбасига айлантириш кераклигини унутмаслик лозим. Бу олдимизда турган муҳим вазифалардан биридир.

Адабиётлар рўйхати

1. Қосимова Н. Интернет журналистиканинг технологик асослари.—Т.: Интернет журналистиканинг технологик асослари.— Т.: Ўзбекистон мустақил босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликларини қўллаб-қувватлаш ва ривожлантириш жамоат фонди, 2012.
2. Ворошилов В. Журналистика. М., 2010.
3. Ортиқова Ю. Интреактив журналистика. —Т.:MUMTOZ SO'Z. 2011..
4. Қудратхўжаев Ш. XXI асрда ким етакчи бўлади? Ўзбекистон матбуоти. 2010. 6-сон.
5. Рашидова Д. Интернет журналистика.— Т.:Журналистларни қайта тайёрлаш халқаро маркази, 2007.
6. Монтолью П. Доступ к электронной прессе должен быть свободным. Журналист. 2007. №8.
7. История организации и принципы функционирования глобальной компьютерной сети интернет. Роль и значение современных информационных технологий в государственном управлении. UZINFOCOM.— Т.,С 7.
8. www.lex.uz
9. www.darakchi.uz
10. www.aif.ru

11. www.russianpromo.ru/glossary
12. www.wikipedia.org/wiki
13. www.kun.uz
14. www.darakchi.uz
15. www.blog.cer.uz

